

AHMED ALIČIĆ

ČIFLUCI HUSEIN KAPETANA GRADAŠČEVIĆA

Carskom naredbom (irada) od kraja zilkade 1247 / kraj aprila 1832. godine¹, Husein-paketan Gradašćević, vođa bosanskog plemstva protiv reforama sultana Mahmuta II, secesionista i samozvani vezir bosanski proglašen je »odvratnim nevaljalcem«, »razbojnikom« i »zlikovcem«, »odmetnikom i buntovnikom« i osuđen na smrt i konfiskaciju sve pokretne i nepokretne imovine koja je imala karakter mirije. Konfiskacijom nisu bila obuhvaćena jedino mulkovna dobra. Ova irada stigla je Kara-Mahmud Hamdi-paši u vrijeme kada je on u okolici Sarajeva savlađivao posljednje napore Husein-kapetana da zaustavi prodor carske vojske i da sačuva svoj položaj. Kad se Husein-kapetan uvjerio da je sve izgubljeno, a svjestan posljedica svojih postupaka, odlučio je da potraži utočište u hrišćanskoj Austriji. To je vrlo rijedak slučaj u historiji Osmanskog Carstva da jedan pobijeđeni carski buntovnik ne sačeka mirno i pokorno izvršenje carske volje.

Pošto je u nekoliko navrata posebno ili uzgred pisano o sudbini pokretnog imetka Husein-kapetana Gradašćevića, koji je, u odnosu na njegov nepokretni imetak, bio malen, to ćemo u ovom radu pokušati da bar djelomično prikažemo sudbinu njegovih konfiškovanih čifluka, jer nam pristupačni izvori ne daju mogućnosti da to pitanje osvijetlimo u cjelini, ali i ono koliko je sada moguće biće dovoljno da se dobije jasniji uvid u to pitanje.

I

Već je opće prihvaćena činjenica da je Bosna ušla u 19. stoljeće sa novim, već formiranim i ustaljenim, iako zvanično nepriznatim sistemom agrarnih odnosa, tzv. čiflučkim sistemom². Klasični osmanski timarsko-spahijski sistem nalazio se u posljednjoj fazi

¹ Hamdija Kreševljaković, *Husejin, Kapeta Zma od Bosne*. Kalendar Napredak, Sarajevo, 1931, str. 23,

Sidžil sarajevskog kadije. Gazi Husref-begove biblioteke, br. 69, 70 i 71, F. J. Jelenić, *Kultura i bosanski*

raspadanja. U tom pogledu ni Bosna nije bila nikakav izuzetak. Uza sve to, praktična primjena novog sistema u Bosni još nije bila dominantna. Ovdje je bilo još relativno dosta spahija³. Samo su njihovi spahiluci, timari i zijameti, bili toliko usitnjeni, da svojim posjednicima nisu obezbjeđivali nikakav osnov i uslove za izvršavanje obaveza koje su proizlazile iz posjedovanja tih spahiluka. Zbog toga ni država nije mogla da računa na ozbiljnu podršku s te strane. Dobar dio spahija pretvorio se tokom vremena u novu kategoriju zemljoposjednika, u čifluksahibije, koji su kasnije dobili zvaničan naziv *ashab-i alaka*. Put do ove transformacije nije bio ni kratak ni lagan. Čini se pomalo i čudan, ako se ima na umu da je ozvaničen tek šezdesetih godina 19. stoljeća, tačnije *Uredbom o čiflucima u Bosni iz 1859*, koja je u našoj nauci poznata kao *Saferska naredba*⁴. Međutim, čiflučki odnosi bili su sasvim razvijeni mnogo prije ove Uredbe. Sasvim se jasno znalo šta su obaveze čifčija prema posjedniku i obratno. Samo ti odnosi nisu bili jedinstveni na cijelom području bosanskog pašaluka jer su se razvijali manje-više sporazumno čifčija i čifluk-sahibija. Ta praksa pretvarala se vremenom u lokalne običaje koji su kasnije poprimali zakonsku snagu. Nije bilo jedinstvenosti ni u pogledu raspolaganja sredstvima privređivanja ni u pogledu raspodjele dobiti. Zbog toga Muvekit, polovinom četvrte decenije 19. stoljeća, navodi četiri vrste čiflučkih odnosa:

1. Kad su čifluk, gospodarske zgrade, oruđa za obradu, tegljača morva, sjeme i druga sredstva pripadali čifluk-sahibiji koji obrađuje svoj čifluk sa svojom porodicom ili posredstvom najamnih radnika. Svi prihodi sa takvog čifluka, osim desetine, pripadali su čifluk-sahibiji.

2. Kad su čifluk, gospodarske zgrade i oruđa za rad pripadali čifluksahibiji, a posjed obrađivali čifčije svojom radnom snagom. Prihodi s takvog čifluka, nakon što bi se izdvojila desetina i sjeme, dijeljeni su napola između čifluk-sahibije i čifčije.

3. Kad su čifluk i gospodarske zgrade pripadali čifluk-sahibiji a oruđa za rad čifčiji koji je obrađivao posjed besplatno. Iz prihoda

franjevci. II, str. 133. Isti, *Izvori za kulturnu povijest bosanskih franjevacu*. Sarajevo, 1913, str. 119.

² S. Hadžihuseinović, Muvekit, *Tarih-i Gıyar-i Bosna*. Autograf u Orijentalnom institutu u Sarajevu, br. 1164, str. 312., Ćiro Truhelke, *Historička podloga agrarnog pitanja u Bosni*. GZM, XXVII, Sarajevo, 1915, Vasilj Popović, *Agrarno pitanje u Bosni i turski neredi za vreme reformskog režima Abdul Medžida (1839—1861)*. Beograd, 1949, str. 12—13, 67—134, Avdo Sućeska, *Jedan popis čifčija u rogatičkom kadiluku*. (rad u rukopisu, a biće objavljen u

POF-u br. XIV). Potvrdu za to naročito pružaju zvanički dokumenti o sklapanju sporazuma između čifčija i čifluk sahibija u doba Tahir-paše i Sfarska naredba kojom se definitivno ozakonjuju ovi odnosi.

³ Muvekit, nav. dj., str. 275—276, *Yoklama defterleri*. (Defteri o smotri spahija u Bosni) Tapu ve Kadastro Genel Mudurlugu, Ankara, br. 50, 77, 78, 84, 85, 86, 136, 138, 140, 144, 149.

⁴ Prevod Saferske naredbe nalazi se kao dodatak u djelu Vasilja Popovića, *Agrarno pitanje u Bosni i turski neredi u doba reformnog re-*

sa ovakvog čifluka izdvajala se samo desetina, dok je od ostatka prihoda trećina ili četvrtina zavisno od boniteta zemlje pripadala vlasniku čifluka, a dvije trećine ili tri četvrtine čifčiji.

4. Kad su gospodarske zgrade bile vlasništvo čifluk sahibije ili čifčije, a oruđa za rad pripadala samo čifčiji. Za ono zemljište koje je bilo izdvojeno iz čifluka i stajalo izvan nadzora čifčija koje se zvalo *begluk* vlasnik čifluka davao je samo sjeme, a obrađivao ga je čifčija besplatno angarijom. Prihodi sa *begluka*, kad se izdvojila desetina, pripadali su potpuno vlasniku čifluka. Od prihoda sa ostalog dijela zemlje (čifluka) koja je ostala da je obrađuje čifčija, kad bi se izdvojila desetina onda je vlasniku čifluka u nekim kazama pripadala petina a u nekim slučajevima jedna šestina do jedne devetine, što je sve zavisilo od boniteta zemlje.

Begluk nije bio odvojen specijalno za jednu kmetsku kuću, nego je to zavisilo od veličine čifluka, a nalazio se u jednom kompleksu. Orađivali su ga čifčije zajednički⁵.

Za ovaj četvrti vid čifluka smatralo se da je nezakonit pa je zaključeno da se ukine i da se na njemu primijeni jedan od prva tri navedena načina.

U ovim odnosima igrali su određenu ulogu: mjesto, vrsta proizvodnje, običaji i sami zemljoposjednici kad je u pitanju podnošljivost ovih odnosa za čifčije, koji su prema *Saferskoj* naredbi tretirani kao zakupci čiflučkih posjeda.

Mada je postojala tolika šarolikost u čiflučkim odnosima i tolike razlike u uslovima pod kojim su živjeli obrađivači, i mada nije postojala vezanost čifčija za zemlju (jer su njihovi odnosi kasno regulisani zakonskim odredbama) u Bosni su u 19. stoljeću bile nepoznate masovne, pa ni česte pojedinačne migracije zemljoradnika čifčija iz jednog regiona u drugi ili od jednog posjednika drugom.

Uzroci takvim odnosima mogli su biti sljedeći: Bosna nije bila dovoljno naseljena pa su čifčije mogli obezbjeđivati dovoljno sredstava za život na svakom posjedu; u raznim područjima uslovi života su se neznatno razlikovali; nije bilo pretjeranog tiranisanja od strane zemljoposjednika; seosko stanovništvo nije odlazilo u gradove, jer se industrija nije bila ni počela razvijati pa zato gradovi nisu ni trebali niti su mogli da apsorbuju višak radne snage. Čini se da je sve ovo na određeni način uticalo na neznatne migracije seoskog stanovništva. Istina, seljak-čifčija nije mogao napustiti zemlju kad god hoće nego samo poslije završene žetve.

U Bosni je bilo nepoznato, i samovoljno protjerivanje čifčija sa zemlje zbog neizvršenih obaveza prema čifluk-sahibiji. Protjerivanje je moglo uslijediti samo nakon sudske odluke. Ipak je položaj čifčija u odnosu na položaj raje na timarima bio nepovoljniji, samim tim što čiflučki odnosi sve do *Saferske* naredbe nisu regulisani državnim zakonima pa ih država nije mogla ni kontrolisati. Ali isto

žima Abdul Medžida, Beograd, 1939.

⁵ *Muvekkit*, nav. dj. str. 312.

tako ne može se prenebregnuti činjenica da su u raznim prilikama, kad su seljaci izražavali svoje nezadovoljstvo sa svojim stanjem, čifluk sahibije, odnosno čiflučki odnosi navođeni samo kao sporedan razlog. Nije poznat nijedan slučaj pokreta za oslobođenje od čifluk-sahibija ili kolektivan zahtjev seljaka za dobijanje zemlje u svoje vlasništvo sve do druge polovine 19. stoljeća, kad su počeli ozbiljniji pokreti za političko oslobađanje, koje je sa sobom povlačilo i promjenu ekonomskih i društvenih odnosa. Interesantno je da je u tim slučajevima kao mnogo veći teret isticana desetina, koju je država ubirala, a ne čiflučka zavisnost, i svi zahtjevi seljaka odnosili su se na ublažavanje desetine ili nezadovoljstvo sa zakupcima desetine i drugih poreza⁶.

Međutim, čiflučki odnosi na zemlji u sklopu svega onoga što se zbivalo u 19. stoljeću, naročito poslije zvaničnog ukidanja timarskog sistema, posredno su imali veliki uticaj na stvaranje slobodnih seljaka. Naime, sva zemljišna dobra osim mulkovnih imanja pripadala su državi (miriji) i podlijegala obaveznom naturalnom porezu-desetini. Ovog poreza niko nije mogao biti oslobođen. U timarskom sistemu desetina se davala posjednicima timara kao naknada za vojnu službu. Nakon ukidanja timarskog sistema, ovaj porez je išao u državnu blagajnu i ubiran uglavnom zakupom, a služio je za pokriće državnih troškova, uglavnom plaće službenika.

U timarskom sistemu mirijska zemlja raspodjeljivana je u timare pod određenim uslovima. Nakon ukidanja ovog sistema, formalno je ova zemlja davana, odnosno prodavana tapijom. Time je praktično postaja vlasništvo kupca koje je u isto vrijeme preuzimao obavezu davanja desetine direktno državi. Tako je stvorena mogućnost da veći broj ljudi dođe do tapije i do posjeda određene zemlje kojom je mogao slobodno raspolagati. Međutim, kako je na rastakanje timarskog sistema, bar na području Bosne, veliki uticaj imalo čiflučenje koje je izvođeno na razne načine, stanje u zemljišnim odnosima u momentu ukidanja timarskog sistema bilo je takvo da je uglavnom sva zemlja imala svoje vlasnike. Tokom vremena oni su se snabdjeli i tapijama.

Što se tiče zemlje, koja je između dvadesetih i tridesetih godina 19. stoljeća ostajala upražnjena na bilo koji način, ona više nije raspoređivana u timare, nego je prelazila u upravu državne blagajne koja ju je sama davala na obradu i ubirala s nje prihode. A ako bi se desilo da je zemlja bila u timaru, a nije u isto vrijeme predstavljala i nečiji čifluk, obrađivala ju je raja na tome timaru koja je bila direktno vezana za državnu blagajnu, produžavajući istu praksu u pogledu obaveza kakvu je imala prema timarniku. U ovakvim slučajevima nisu vršene nikakve katastarske promjene. Orađivači su i dalje ostajali u statusu raje. Ali, ako je zemlja bila u timaru, ali

⁶ Pop Jovičina buna predstavlja prve početke kolektivnih zahtjeva za rješavanje čiflučkih agrarnih odno-

sa, ali je ona, kako je poznato brzo i lako ugušena bez ikakvih rezultata u korist čifčija.

u isto vrijeme i u čiflučkom odnosu, onda je čifluk-sahibija preuzimao sve obaveze prema državi i praktično postajao posjednik državne zemlje. U tom slučaju nije se mogao mijenjati čifčijski status obrađivača zemlje. Kad bi zemlja koja se nalazila isključivo u čiflučkom odnosu ostala upražnjena, prelazila bi pod upravu države bez promjene čiflučkog statusa seljaka.

Iz navedenih zemljišnih odnosa došlo je do pojave slobodnih seljaka.

II

Nepokretna imovina Husein-kapetana Gradaševića koja se uglavnom sastojala od čiflučkih posjeda može nam poslužiti kao dokaz iznesenog stanja. Mi nismo u mogućnosti da od početka pratimo nastanak i razvoj tih posjeda, kao uostalom ni postanak drugih čifluka koji su postojali u 19. stoljeću. Ovdje nam to nije ni namjera. Ali, bilo bi interesantno i za nauku značajno da se ispita nastanak i razvoj posjeda bar jednog broja istaknutijih zemljoposjednika u Bosni, jer je u njihovom vlasništvu bio skoncentrisan najveći dio zemlje, a to znači i najveći dio bogatstva ove zemlje. Među tim veleposjednicima svakako su najinteresantniji najkrupniji koji su ujedno predstavljali vrhove feudalne klase. Husein-kapetan Gradašević sa svojim posjedima spada među najinteresantnije, on je bio njihov tipičan predstavnik.

Činjenica je, dakle, da je Husein-kapetan Gradašević bio jedan od najvećih veleposjednika (čifluksahibija). Na njegovim posjedima vladao je trećinski vid čiflučkih odnosa; oruđa za proizvodnju i gospodarske zgrade pripadali su čifčijama, koji su nakon konfiskacije Husein-kapetanove imovine došli u mogućnost da se otkupe i koji su postepeno u većini postali slobodni seljaci. To potvrđuju dokumenti koji se odnose na Husein-kapetanove posjede⁷. Iz tih dokumenata vidi se da je država nakon što je konfiskovala njegove posjede preuzela ulogu čifluk sahibije. To je vrlo interesantno kad se ima u vidu da je država čiflučke odnose legalizovala tek 1859. godine. Ovo upućuje na zaključak da se tako postupalo sa svim čiflucima koji su u 19. stoljeću prelazili u neposrednu državnu upravu.

Konfiskacijom Husein-kapetanovih čifluka nisu obuhvaćena njegova mulkovna dobra i ne zna se kolika su bila. Država je dozvolila da se porodica Husein-kapetana vrati u Bosnu, ali nije prihvatila njegovu molbu da mu se povrate konfiskovani čifluci, kako bi mogla njegova porodica da živi. U molbi je naveo i to da živi u teškim uslovima opterećen dugovima. Država je njegovoj porodici odredila neznatnu apanažu za izdržavanje. O tome govore dokumenti iz kojih se vidi da su žena i kćerka Husein-kapetanovog sina Muhamed-bega,

⁷ Orijentalni institut, Vilajetski arhiv, br. 2419.

koji je umro 1854—55. godine, vodile spor sa blagajnom zborničkog sandžaka da im se isplati naknada koju je od te blagajne dobivao Muhamed-beg, koga su one naslijedile. Tu se navodi iznos od jednog tovara četiri hiljade sedamstotina devedeset i četiri groša. Zna se i to da su Muhamed-begovi nasljednici poslije njegove smrti u dva tri maħa tražili da im se povrate konfiskovani Husein-kapetanovi čifluci, ali ni te molbe nisu uvažene⁸.

Ovi čifluci su smatrani (državnim) carskim čiflucima sve do njihove definitivne prodaje; država je dotle vodila sve poslove oko njihove uprave.

III

Međutim, šezdesetih godina prošlog stoljeća ili tačnije 1862/3. godine država je odlučila da ove čifluke proda njihovim obrađivačima. Za to je postojao važan razlog. Godine 1861/2. vladala je teška finansijska kriza u Carstvu i prijetila da izazove opšti haos. Unutrašnja situacija carstva bila je sasvim nesređena. Ustanci su se lančano nastavljali, čas na jednoj, čas na drugoj strani države, koja je osim toga bila izložena permanentnom pritisku stranih sila koje su tražile mijenjanje i poboljšavanje unutrašnje organizacije države. U uslovima kad je država morala da pribjegava rješenju finansijske situacije u zemlji koja je bila upravo katastrofalna, traženjem zajmova od stranih država, finansijski sistem i organizacija finansijske službe u državi bili su veoma loši. Način formiranja i trošenja sredstava bio je sasvim loš i nesređen. Iako je postojalo ministarstvo finansija, ono nije bilo nadležno da formira budžete ostalih ministarstava niti da kontroliše njihovo trošenje. Njegov rad se sastojao uglavnom u tome da podnosi tromjesečne izvještaje sultanu i velikom veziru o realizovanim prihodima i rashodima i da izvršava naređenja u pogledu finansija. Zbog nesređenog sistema finansijskog poslovanja nije se mogao uopšte pratiti priliv i odliv državnih sredstava ni njihova kontrola. A o njihovom ekonomičnom trošenju nije bilo ni govora. Veliki izdaci za ugušivanje ustanaka i veliki režijski troškovi dvora i državnih službenika nisu mogli biti ni izdaleka pokriveni sredstvima dobijenim od raznih poreza. I kad je 1854. godine, Porta prvi put pribjegla potpisivanju zajma iz inostranstva, više se nije mogla zaustaviti praksa čije loše posljedice nisu mogli sagledati ondašnji državni funkcioneri. Do 1861. godine Porta je uzela četiri zajma u inostranstvu. Ali, ni ti zajmovi nisu mogli pokriti deficit državnog budžeta koji još nije bio redovno planiran. Država

⁸ Orientalni institut, Vilajetski arhiv, br. 4614/1—32. Suma koja se u ovim dokumentima spominje predstavlja zaostatak određene apanaže za šesnaest godina. U početku je bi-

lo određeno da im se isplaćuje po 750 groša mjesečno, a kasnije je ta suma povećana na 1250 groša za svaku ponaosob.

je uzimala zajmove i od trgovaca i sarafa u Istanbulu, ali ni to nije bilo dovoljno. U ovom periodu država je počela da štampa papirni novac, tzv. *kaime*. Taj korak doveo ju je u još težu situaciju, jer je inflacija postajala sve brža i sve drastičnija. Prema pisanju Dževdet-paše, to je bio uzrok da je zlatnik (yuzluk) za jedan dan od sto groša skočio na trista groša, a vrlo brzo popeo se na blizu četiri stotine groša. Ali, iako je u opticaju bila ogromna svota papirnog novca, veliki dio naroda bio je i dalje bez novca. Ljudi koji su imali novac bojali su se pada vrijednosti novca, pa su kupovali namirnice za duži period, što je izazivalo nestašicu prehrambenih artikala. Dešavalo se da je silom otimana hrana od onih koji su je kupovali u većim količinama. U Carigradu je vladao pravi haos, trgovine uopće nisu radile. Vlada je zasjedala neprestano; poduzimane su razne mjere da se situacija popravi. Zatvorena je berza koja je u to vrijeme naročito bila aktivna; zabranjena je prodaja zlatnika skuplje od 160 groša; naređeno je da se radnje otvore; uhapšeni su mnogi špekulanti, papirni novac se počeo polako zamjenjivati zlatnim. Ali, sve ovo nije moglo ostati bez odjeka i loših posljedica u inostranstvu. Bilo je neminovno da se izvrši reorganizacija finansijskog sistema i poslovanja. Nekoliko podataka o stanju državne blagajne dovoljni su kao ilustracija. Godine 1860. državni dugovi iznosili su 3,300.000 kesa, godišnji anuiteti na ime amortizacije i provizije 209.498 kesa, unutrašnji dugovi blizu 2,000.000 kesa, godišnja provizija na tu sumu 544.314 kesa, a u opticaju u papirnim banknotama bilo je 2,000.000 kesa bez ikakva pokrića; čist platni deficit 344.446 kesa⁹.

U takvoj situaciji Porta je bila prisiljena da ponovo posegne u strani kapital-zajam i razmišlja da ponovo izdaje papirni novac. Ali, to nije vodilo rješenju krize. Na podsticaj Engleske, Fuad-paša je pristupio reorganizaciji finansija. Njegov program predviđao je: 1) da se državni budžet planira za svaku godinu i da se javno objavljuje; 2) da se osigura ekonomičnost u državnim rashodima; 3) da se pronađu novi izvori prihoda; 4) da se ukine papirni novac i raspíše vanjski i unutrašnji zajam za pokriće deficita; 5) da se iznađu i predlože i druge stvari koje će pomoći sređivanju finansija.

Fuad-paša je odmah pristupio realizovanju ovog programa pa je već za 1861/62. godine predložio godišnji državni budžet na osnovu prihoda i rashoda iz 1861/62. godine. To je ujedno i prvi budžet u Turskoj isplaniran na osnovu prihoda i rashoda. Taj prvi budžet iznosio je 2.442.386 kesa. Rashodi su bili predviđeni na 2,786.814 kesa, a deficit 344.446 kesa.

Moralo se pribjeći raznim sredstvima da bi se pokrio deficit u budžetu. U tom smislu zabranjena je upotreba skupocjenog posuđa (srebrnog i zlatnog), čak su smanjeni i izdaci sultanu i njegovom dvoru; smanjene su plaće državnih službi; povećane su carine na uvoz; povećani su neki porezi itd. Vjerovatno se u traženju izvora prihoda za rješenje krize poseglo za prodajom carskih čifluka, (čif-

⁹ Ahmed Dževdet-paša, *Maruzat*.

TTEM, 1936—1938. godine.

tlikat-i humayun) koji su bili prilično veliki, ako se uzme u obzir da je stavka prihoda sa ovih čifluka iznosila 14,375.000 f. f. Tim prije što je upravo 1862—63. godine u Bosni boravio Dževdet-paša, državni inspektor sa neograničnim ovlaštenjima. On je sačinio pravilnik ili uputstvo, prema kojem treba da se prodaju carski čifluci¹⁰.

IV

Iz korespondencije, vođene između Bosanskog divana i Porte, odnosno ministarstva finansija, vidi se da je vilajetskim vlastima u Bosni bilo naređeno da se rasprodaju carski čifluci na području bosanskog pašaluka, da je tih čifluka bilo u zborničkom, banjalučkom i novopazarskom sandžaku.

Iz te korespondencije ne vidi se kako su svi ti čifluci nastali, ali je najvjerovatnije da su nastali konfiskacijom ili tako što su ostali bez nasljednika. Carski čifluci u zborničkom sandžaku pripadali su ranije Husein-kapetanu Gradašćeviću, jer se to izričito navodi u dokumentima. Husein-kapetan je posjedovao 1277. kmetskih kuća na području tri kaze zborničkog sandžaka, i to: Gradačac, Maglaj i Brčko. Kako svi ti čifluci nisu prodani odjednom, dokumentacija o tome nije jedinstvena. Zbog toga je teško identifikovati svako selo koje je pripadalo njegovim čiflucima. Ovo se naročito odnosi na 554 kmetske kuće koje su prodane 1863. godine. Ostali čifluci bili su uglavnom raspoređeni ovako: u kazi Gradačac u selima Zeline, Gornja Tolisa, Čardak, Rječani; u kazi Brčko u selu Mačkovac; u kazi Maglaj bilo je 50 kmetskih kuća, a u kojem selu nije utvrđeno. Osim toga, on je imao posjede u selu Matići, pa su dati u zamjenu za zemljište u D. Aziziji. Isto tako u selu Zlo Selo, koje je također dato u zamjenu za zemljište u D. Aziziji¹¹.

Od navedenog broja kmetskih kuća 145 je podijeljeno muhadžirima koji su prebjegli iz Srbije u Bosnu, a po svoj prilici na području Brezovog polja i Orašja (Donje i Gornje Azizije), pa se prodaja nije odnosila na njih. Prema tome, za prodaju je ostalo 1132 čiflučke kuće. Iz izvora se vidi da su prvenstvo u kupovini imali obrađivači-čifčije. Jedino ako oni odustanu, onda se javnom licitacijom čifluci mogu prodati drugima. Nacrtom Dževdet-pašinog pravilnika predviđeno je da se svakom zemljoradniku, nastanjenom na tim čiflucima, ako zatraži, ustupi dio koji obrađuje uz naknadu koja će se posebno utvrditi. Pravilnik predviđa da se suma uplati unaprijed, da se daje desetina sa te zemlje, kao što se daje i sa druge državne zemlje, kao i to da se zemlja može ustupiti samo pod uslovom da je interesant obrađuje, i to za iznos petogodišnjeg prihoda na bazi trećine sa te zemlje. Prihod se utvrđuje na taj način što se

¹⁰ Orijentalni institut, Vilajetski arhiv, br. 3101. Ahmed Dževdet-paša,

Tezakir, 21—39. TTK, Ankara, 1963. godine.

¹¹ Vilajetski arhiv, br. 2419.

uzme jednogodišnji prosjek prihoda iz tri godine (1277/1860, 1278/1861. i 1279/1862). Čim se ta suma isplati, zemlja se daje u posjed i utvrđuju se granice dotičnog posjeda, broj parcela i površina u dunumima i izdaje tapija koja glasi na ime kupca. Ako neko od čifčija zatraži zemlju s tim da određenu sumu plati u ratama, zemlja će mu se ustupiti. Samo u tom slučaju naknada će se utvrditi na osnovu šestogodišnjeg prihoda dobijenog na spomenuti način i isplatiće se u toku tri godine u tri rate. Tapija se neće izdavati dok cijela suma ne bude isplaćena, nego će se odmah izdati potvrda u kojoj će biti naznačeno dugovanje i iznos rata. Kasnije, kad se izdaju tapije, potvrde o zaduženju će se povući. Oni koji isplate cijelu sumu odmah ili do avgusta 1863. godine, neće davati trećinu za tu godinu. Isto tako, oni koji otplaćuju u ratama, ako odmah ili do avgusta 1863. godine isplate prvu ratu, ni oni neće davati trećinu. Konačan rok za isplatu cijele svote ili prve rate biće Đurđevdan 1280/1863. finansijske godine, a za uplaćeni novac izdaju se potvrde. Čifčije mogu dobiti samo onaj dio zemlje koji su obrađivali, više im se ne može dati. Zemlja se ne može prodati nikome sa strane, jer se prodaja odnosi samo na čifčije¹².

Mada je očito da je prodaja obavljena u skladu sa ovim pravilnikom, čini se da je on nešto izmijenjen, jer se iz dokumenata vidi da se spominje uredba o prodaji i da ona predviđa da se čifluci prodaju na javnoj licitaciji, ako čifčije ne budu htjeli da ih kupe. Da li je tu riječ o spomenutom pravilniku ili ne, ne zna se, ako jest, onda je on bio dopunjen odredbom da se čifluci mogu prodavati i drugim osobama jer se to i u praksi dešavalo.

Zna se da prodaja nije izvršena odjednom, nego u nekoliko navrata. Prvi put je to učinjeno 1863. godine. Te godine prodato je čifčijama 554 domova. Zatim je iste godine prodato još 63 doma. Njihov popis je sačuvan i prilaže se u prilogu ovog rada. Godine 1863. prodata su čifčijama 93 doma, a na javnoj licitaciji 328 domova drugim osobama koje nisu čifčije. Iz dokumenata se vidi da je ovih 328 domova kupilo više osoba. Prema kazivanju Živka Crnogorčevića čifluke su kupili Hadži Alač iz Sarajeva, Petraki-efendija Petrović, Jovo Babić iz Gradačca, Niko Kojdić i Tošo Kojdić iz Brčkog, Mijo Cvijetić, Jovo Josipović iz Brčkog, Hadži Ahmed-beg Čerimbegović i Rašid-efendija, dragoman bosanskog vezira¹³.

Prema tome, 710 čifčija je otkupilo svoje čifluke i oni su postali slobodni seljaci. Od ostalih 567 čifčijskih domova, 145 ih je podijeljeno muhadžirima, 32 kmetske kuće u selu Matiči date su nekom Todoru iz Gornje Azizije u zamjenu za odgovarajuće zemljište koje mu je uzeto za izgradnju kuća za muhadžire, 54 čiflučkih posjeda ostavljeno je kao ispaša muhadžirima iz Gornje i Donje Azizije. Pedeset četiri čiflučka doma bile su kolibe čiji su posjednici nestali, pa su

¹² Vilajetski arhiv, br. 2419 i 3101.

¹³ Bosna. Br. 30, 5 (18) dek. 1866. Milenko Filipović (priredio), *Memoa-*

ri Živka Crnogorčevića. ANU BiH, Sarajevo, 1966. godine, str. 72.

razdijeljeni drugim čifčijama među čijim posjedima su se nalazili, što sve skupa iznosi 567 domova. Ako se ova cifra sabere sa cifrom čifluka ustupljenih čifčijama, iznosi 1277. Na taj način riješena je sudbina ogromnog imetka Husein-kapetana Gradaševića.

V

ČIFLUCI HUSEIN-KAPETANA U SELIMA KOJA PRIPADAJU GRADAČČU¹⁴

a) Čifluci koji su prodati obrađivačima

Selo ZELINE

Gornja Mahala

Kupac	parcela	dunuma	trećina	cijena
Simo Dragović	8	49	845	1695
Đorđe Lazić	12	110	1862	3725
Petar Živković	6	26	606	1612
Simo Živković	5	29	721	1446
Stefan Simić	3	9	295	590
Milče Petrović	6	48	1247	2494
Đorđi Bogdanović	5	37	869	1739
Gavro Bogdanović	6	37	890	1780
. . . . Bogdanović	6	35	928	1856
Jovan Bogdanović, kovač	13	76	1938	3876
Bogdan Mutapčić	7	41	1254	2508
Živko Simić	7	44	1421	2842

Srednja Mahala

Đoko Joksimović	4	13	846	1692
Dragan Tomić	5	27	589	1178
Pero Virović	9	27	1378	2756
Jovo Milinović	9	73	1423	2846
Todor Radić	9	46	1031	2062
Aleksa Babić	6	39	1256	2512
Stoko Vidović	5	40	1120	2240
Ovijan Vidović	4	30	1140	2288
Jovo Petrašević	3	17	657	1315
Elija Živković	8	30	758	1517
Simo Ramljanović	13	150	2732	5464

¹⁴ Orientalni institut, Vilajetski arhiv, br. 2419. Dešifrovanje ličnih i porodičnih imena izvršeno je onako kako su dozvoljavale ligature tur-

skog alfabeta. Provjeravanja nisam vršio pa su tu moguće i izvjesne manje greške.

Selo TOLISA GORNJA

Mahala Ikunovac (Ajkunovac)

Kupac	parcela	dunuma	trećina	cijena
Marko Šanović	5	37	677	1354
Nikola Đurić	8	69	1105	2210
Sava Milanković	6	41	585	1170
Risto Šanović	7	59	626	1252

Mahala Ostrošani

Blagoje Ristić	5	38	584	1169
Lazo Permić	7	56	714	1428
Nikola Stevanović	4	25	830	1660
Cvijan Babić i njegov brat Pero	6	37	846	1692
Nikola Premiće	5	79	1366	2733

Mahala Hrvaćani

Jovo Simonović	8	65	1107	2215
Stanko Todorović	4	21	710	1420
Božo Malićević	8	83	1147	2295
Niko Todorović	5	52	368	737
Jova Mitrović	5	44	821	1642
Luka Jeremić	5	28	523	1047
Boja Krščanka	4	26	803	1607
Blagoje Gafić (Gakić?)	5	22	577	1150

Selo ČARDAK

Mahala Čardak

Jakov Šendlović	6	40	1184	2368
Jovo Bakalar	6	58	603	1207
Anto Perčković	7	31	1006	2013
Ivko Perčković	8	55	954	1908

Selo PEČANI

Anto Luković	5	64	415	831
--------------	---	----	-----	-----

POPIS STANOVNIKA KOJI SU ODUSTALI OD KUPOVINE

Selo ZELINE

Obrađivač	Parcela	Dunuma	Obrađivač	Parcela	Dunuma
Živko Kajević	5	26	Jovo Živković	3	13
Mihan Garović	2	37	Rado Babić	4	16
Pop Đuro	1	1	Luka Simić	2	7

Obradivač	Parcela	Dunuma	Obradivač	Parcela	Dunuma
Blagoje Bogdanović	7	65	Jovica Stojanović	2	16
Niko Živković	8	25	Stevo Nikić	6	26
Simo Premić	5	25	Joksim	5	28
Todor Premić	6	30	Pero Vilić	3	16
Tatomir Božić	6	29	Niko Babić	7	45
Milja Božić	4	18	Garó? Banjić	3	17
Risto Milić	5	4?	Todor Lazić	5	22
Mitar Pavlović	6	39	Đorđi Mihajlović	4	30
Đorđo Stević	2	5	Vido Babović?	3	10
Jovan Stević	2	4	Jovica Popović	6	25
Simić Ostojić	6	16	Luka Nikić	3	16
Blagoje Stojanović	4	11	Divko (Živko)		
Iljo Vidović	9	13	Bogdanović	5	18
Simo Joksimović	4	13	Pero Živković	7	24
Stefan Tešić	6	28	Đuro Ristić	7	64
Simo Tešić	3	11	Simo Božić	5	28
Ignjat Simić	4	22	Jovo Đurić	11	74
Jovo Teja, kolibar	1	1	Jefto Simić	3	11
Pavo Simić	4	18	Nikola Todorović	3	18
Petar Vidović	4	20			
Todor Vidović	1	3			216
Luka Petrašević	4	22			

Selo TOLISE GORNJE

			Pejo Pavić	7	42
Seljo Vuković	3	24	Lazo Mitrović	4	18
Risto Milanović	6	35	Stevo Ilić	2	17
Luka Gojković	3	32	Mihajlo Ristić	5	21
Petko Mićević	4	32	Nikola Savić	6	26
Šajko Šanović	2	21	Jovo Ristić	6	31
Sava Čobanović	5	27	Iljo Novaković	7	42
Spasoje Đurić	6	35	Toda? Novica	4	23
Vidak Simić	3	15	Luka Simić	3	15
Risto Jeremić	5	12	Stojan Lukić	3	31
Stepan Džanić	2	16	Živko Marković	3	18
Lazar Džanić	2	13	Jovo Stević	3	42
Petar Gafić	4	25	Lazo Gafić	2	13
Vaso Milanović	4	24	Petko Gafić	4	32
Todor Simonović	6	46	Jovo Stojanović	4	51
Luka Stevanović	5	42	Simo Tešić	5	23
Niko Ilić	2	12	Nikola Radić	6	46
Mihajlo Simić	4	16	Stepan Radić	7	65
Đuro Vasić	5	27	Panto Radić	4	33
Simo Knezović	9	55	Luka Radić	5	35
Luka Knezović	5	27	Đoko Đurić	8	43
Nikola Lukić	5	28	Nikola Stojanović	8	102

Obrađivač	Parcela Dunuma		Obrađivač	Parcela Dunuma	
Đuro Pešić	1	3	Ovijan Jeremić	4	18
Ilija Tadić	1	6	Vidak Mitrović	4	29
. . . . . Ilinka	1	6	Vasilj Radić	5	30
Marijan Simić	7	52	Đuro Stanković	6	29
Dragan Vuković	4	35			
Petar Ristić	3	22			240
Pop Todor	2	10			

Selo ČARDAK

Marko Mihić	2	14	Jozo Čalar	7	23
Mato Jovičić	6	37	Marko Ješkica	4	23
Ivan	4	26	Andrija Penković	4	22
Ilija Omašić	3	32	Marko Simić	7	35
Stepo Džalić	8	28	Mato Perak	8	37
Ivo Šiškić	6	37	Simo Čović	7	19
Anto Šiško	11	56	Luka Čosić	9	38
Božo Perković	4	29	Ivo Popović	7	51
Anto Ilić	6	22	Marijan Dupčević	3	34
Anto Antić	6	40	Ivo Perković	4	25
Božo Davranović	5	15	Anto Starić	3	15
Marko Spasić	8	43	Luka Starić	7	40
Ilko Čalić	9	52	Jako Šikić	7	33
Nilko Perković	10	49	Jovan Stačić	8	31
Ivo Malić	12	60	. . . . . Lašić	6	31
Petko Jerković	7	55	Ivo Borkić	7	33
Ivo Stanić	6	17			
Ivo Stepanović	8	25			228
Ivan Stepanović	5	23			

Selo REČANI

Mihajlo Živković	4	35	Jovo Vidović	3	7
Novak Živan	5	31	Niko Đurić	7	37
Mihail Milošević	7	35	Stevan Simić	5	23
Mitra Simić	5	27	Vaso Vojić	4	19
Marko Marijan	7	45	Petko Baračić	7	26
Risto Simić	7	25	Mara Kršćanka	7	31
Đuro Simić	5	43	Anto Baračić	6	27
Božo Simić	3	23	Ivo Domarina	3	11
Damjan Simić	7	43	Marko Domarina	7	26
Petar Stojanović	4	17	Ivan Domarina	9	67
Simo Stanković	1	10	Anto Markotina	13	60

Mato Antić	6	23	Anto Perkić	5	45
Ivo Makot	8	31	Jako Jureš	3	26
Mato Borić	8	21	Ruža Vidošuša	3	11
Iljo Jelić	7	21	Petar Pratlača	4	29
Bijo Jaračić	9	47	Mato Dragić	5	31
Nikola Jelić	4	25	Anto Dragić	6	17
Niko Jelić	5	37	Marko Mijatović	3	12
Ikan Jaračić	7	72	Marijan Mijatović	3	18
Bijo Jureš	5	27	Mato Sokolić	5	30
Anto Poproš?	5	26	Ivan Mijatović	4	13
Stijo Duroš?	5	21	Bijo Anđelić	9	47
Ikan Jureš	6	29	Ivo Nikolić	1	3
Jozo Dozić? (Đuzel)	7	27	Iko Božić	6	23
Marijan Dozić?	7	32	Marko Božić	7	33
Ivan Kovačević	2	6	Anto Dubravac	6	42
Petar Jelenić	4	23	Todo Kračević	1	—
Panto Jelenić	6	33	Graboševa	2	16
Andrija Jelenić	6	24	Ivan Bilaš	8	54
Jozo Jelenić	5	29			

Beglučka njiva u selu Zelini zove se Begloševo, a graniči s jedne strane imanjem Bradavca, s druge imanjem Nikole, s treće imanjem Riste i državnim putom. Dunuma 30.

Beglučka njiva u selu Čardaku zove se Bekloševo Žužajevac. Graniči sa imanjem Stjepana i Bože i javnim putom. Dunuma 65.

Druga beglučka njiva u selu Čardaku zove se Staro Begloševo. Graniči sa rijekom Koznicom, imanjem Ive i drugog Ive. Dunuma 53.

Treća beglučka njiva u selu Čardak nalazi se prema putu za Breznu, graniči sa rijekom Koznicom, imanjem Ive, Luke i Ante, Dunuma 25.

Svega: domova 242, dunuma 7547. Od toga čifčijama dato uz potvrde sa naznakom rata: domova 45, dunuma 2115. Odustalo od kupovine: domova 197, parcela 1004, dunuma 5432. Beglučkom posjedu pripada: dunuma 173. Svega dunuma 5605.

Cjelokupna naknada za prodane čifluke iznosi 86738 groša. U blagajnu predato odmah 24512. groša. Ostalo u dugovanju kod kupaca 62225 groša.

Kad je došao Ali-efendija, referent za katastar zborničkog sandžaka sa naredbom valije i kajmekama da se premjere državni čifluci, koje prema carskoj naredbi treba prodati njihovim obrađivačima i da im se ustupe na osnovu vrijednosti trećine iz godine 1277, 1278. 1279. s njim su krenuli još: član upravnog vijeća Husejin-ef. i referent za katastar kaze u selo Zeline, Gornja Tolisa, Rečani i Čardak koja pripadaju Gradačcu. Oni su obišli sve posjede jedan po jedan koje od ranije posjeduju stanovnici ovih sela. Oni su utvr-

dili granice ovih posjeda i premjerili njihovu površinu. Površina njiva, livada i bašča koju je obrađivalo 242 kmetske kuće iznosi 7547,5 dunuma. Od toga 197 kmetskih domova sa 5432 dunuma površine nije htjelo kupiti čifluke. Kasnije su spomenuti kmetovi izjavili pred ovim vijećem da 173 dunuma površine od onoga što nisu kupili pripada begluku, tako da je ukupno ostalo 5605 dunuma. Četrdeset pet kmetskih kuća zatražili su zemlje koje su držali, pa im je 2115 dunuma zemlje na osnovu vrijednosti trećine ustupljeno od strane ovog vijeća za sumu 86.738 groša i to onima koji su dali cijelu naknadu za vrijednost petogodišnje, a onima koji će plaćati u ratama za vrijednost šestogodišnje trećine kako je određeno uputstvom, o čemu su im date potvrde u kojima su navedena imena, parcele i rate za isplatu. Ove potvrde su privremene. Od navedene sume 24.512,5 groša kupci su lično predali u blagajnu ove kaze. Ostatak od 6225 groša isplatiće se u ratama, a to je upisano na poleđini privremenih potvrda u kojima je objašnjeno kad treba da isplate određene sume. Ovaj akt napisan je i ovjeren potpisima, kao dodatak spomenutog popisa da objasni šta je učinio spomenuti službenik i mi ostali. U ovom predmetu i svemu drugom naređenje pripada nadležnom.

			3..... 1281. godine
Mudir kaze	naib	muftija	član
Ahmed	Hasan Hilmi	Halet Ahmed	nalazi se u Sarajevu
			na posjedu
			član
			član
Član	Član	Član	Član
na posjedu	na službenoj dužnosti	I. B.	M. M.

POPIS KMETSKIH DOMOVA I KOLIČINA ZEMLJE HUSEJIN-KAPETANA
U KAZI BRČKO KOJA JE PRODATA I ONA KOJA JE OSTALA NEPRODANA

Selo JABLANICA

Kupac	Parcela	Dunuma	Cijena
Jakov Rikić	8	25	1233
Jeremija Tadić	5	13	783
Doka Abadžić	6	15	1111
Milovan Ljubičić	7	17	1020
Marto Ljubić i njegov brat Ilija	11	25	1648

Svega: domova 5, parcela 37, dunuma 95, cijena 5795,30

Selo MAČKOVAC

Kupac	Parcela	Dunuma	Cijena
Pop Hristo i njegov brat Petro	8	20	1154
Rajko i David Bubić	11	25	1550
Stano Ićuković	8	25	1845
Pop Mitar Nešović	9	30	1098
Zarije Cvetunović	4	10	402
Svega: domova 5,	parcela 40,	dunuma 110,	cijena 6050

Mahala MAČKOVAC

Kupac	Parcela	Dunuma	Cijena
Jovo Mitrajić	6	8	2804
Stanoje Draigć	10	25	800
Svega: domova 2,	parcela 16,	dunuma 33,	cijena 3604

Mahala BREZJE, pripada Mačkovcu

Kupac	Parcela	Dunuma	Cijena
Stanivoj Dovitović	9	20	838
Pero Manković	7	16	489
Stevo Regabilić?	9	12	790
Radan? Stokanović	9	12	747
Ilija Rikić	5	10	828
Stevo Rikić	6	9	545
Svega: domova 6,	parcela 40,	dunuma 79,	cijena 4237
Ukupno: domova 18,	parcela 333,	dunuma 317,	cijena 19.687.

Kao naknada i rata predato u blagajnu 14.461,10 groša.

Ostalo da se isplati u ratama u 1280. i 1281. godini 5226 groša.

Zbog toga što su čifčije odustale od kupovine prodato licitacijom na osnovu carske naredbe:

Selo MAČKOVAC sa mahalama

Kupac	Domova	Parcela	Dunuma
Nešo Đukić	1	6	30
Stevo Đukić	1	4	28
Luka, Đorđi, Blagoje, i Lazo Čakalović	1	5	16
Nešo Savić sa svojim bratićem	1	9	34
Mitar Ćorić	1	4	17
Mihail Marković	1	5	15
Stojan Stojanović	1	6	24
Mičo Mitračević	1	9	26
Filip Mitrović	1	6	19
Simika Novaković	1	6	12
Mujo Bošnjaković	1	6	30

Svega: domova 11, parcela 66, dunuma 257.

Na osnovu carske irade da se posjedi Husejin-kapetana ustupe obrađivačima (čifčijama-zakupcima) uz naknadu koja treba da se plati unaprijed, kaza Brčko poslala je akt iz koga se vidi da je u kazi Brčko od 29 kmetskih kuća sa 317,5 dunuma zemlje, 18 kmetskih kuća sa 233 parcela (njive i bašče) ustupljeno čifčijama za sumu od 19687 groša i 10 para, a 11 kmetskih kuća sa 257 dunuma i 66 parcela nije ustupljeno čifčijama jer su odustali od kupovine. Kao što je gore navedeno 14461 groš je uplaćen u blagajnu zvoničkog sandžaka. Ostatak od 5226 groša je uneseno u potvrde da se isplati u ratama kao i to da će se 11 kmetskih domova na osnovu carske irade prodati interesentima putem licitacije, o čemu se šalje ovjeren ovaj popis. U ovom predmetu naređenje pripada nadležnom.

Pisano 27... 1281/1 nisana 1281.

mutesarif live Zvornik	naib	muftija	mitropolit
Muhamed Reuf	—	Ibrahim Edhem	na terenu
muhasebedžija	tahrirat	Član	član
Muhamed Esad	Tahsin Hasan	Osman	Osman
član	član		F. H.
N. P. (ćir.)	P. V.		

ABSTRACT

HUSEIN-CAPTAIN GRADASHCEVICH CHIFLICS

After the Bosnian rebellion was suppressed by the central Government 1832, the leader of the rebellion Husein captain Grashceovich, who was sentenced to death, fled to Austria. From there,

through the Austrian Government he managed to obtain amnesty from the Sultan and the permission to return to the Ottoman Empire. The death sentence was changed into exile from Bosnia without right to return, and the confiscation of property that belonged to the State. The State took charge of the estates without changing the status of the people who worked on the land. That is to say chiftlic (çiftlik) relationships on the estates continued to exist according to the official documents. The number of chiftlics was 1277, from which number can be seen that Husein — captain Gradashcevič was a wealthy feudal lord (chiftlic sahibiya). These chiftlics remained as in state ownership till 1863, when they were given to the people who worked on them, for the amount determined by the regulations about sale of chiftlics, or were sold to other people at an auction.

Only a partial list of those chiftlics is presented here since the complete list had not been found so far. This list is significant and interesting, because of the fact that along with other official papers published, on the occasion of the sale of Husein — captain Gradashcevičs' chiftlics, they present an opportunity for getting a full view of the final destiny of the great estate of this very important personality from 19. ct. Bosnian history. They also contribute to better understanding of the agrarian relationships in Bosnia of the time and to the solution of this very important problem from the history of Bosnia under Turkish rule.